

УДК 141.7

Т. М. Пригода – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки

Ефект Ніцше

Роботу виконано на кафедрі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності інституту соціальних наук ВНУ ім. Лесі Українки

Статтю присвячено певним аспектам осмислення постаті Ф. Ніцше в культурній дійсності. Особливу увагу приділено власній життєвій практиці філософа, специфіці його творчого методу, який виявляється, зокрема, в афористичному письмі. Афоризм осмислюється як один із найбільш адекватних способів вираження філософського досвіду.

Ключові слова: Ніцше, ніцшеанство, афоризм, філософ, філософування.

Пригода Т. М. Эффект Ницше. Статья посвящена некоторым аспектам осмысления фигуры Ф. Ницше в культурной действительности. Особое внимание обращается на собственно жизненную практику философа, специфику его творческого метода, который выявляется, в том числе, в афористическом письме. Афоризм осмысляется как один из наиболее адекватных способов выражения философского опыта.

Ключевые слова: Ницше, ницшеанство, афоризм, философ, философствование.

Prygoda T. M. The Nietzsche Effect. The article is dedicated to some aspects of comprehension of F.Nietzsche's figure in cultural reality. Special attention has been paid to the philosopher's personal life practices, specifics of his method, reflected among others in aphoristic writing manner. The aphorism has been seen as one of the most adequate ways of expression of philosophical experience.

Key words: F. Nietzsche, Nietzscheanism, aphorism, philosopher, philosophical reasoning.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ім'я Ніцше із часом набуло дивних ознак: воно є не лише прізвищем конкретної людини, мислителя, що жив у певний період, а *особливим образом філософа*, символом філософування, способом життя і мислення, культурним знаком, “ландшафтним” ефектом, екзистенційною якістю... У просторі сучасної культури *Ніцше* (й, у певному сенсі, *ніцше*), з одного боку, є надзвичайно досліджуваним, використовуваним, цитованим, а з іншого, таким, що набив оскомину своєю суперечливістю, провокативністю, загальністю. Тому й актуальність теми ніцшеанства є достатньо дискусійною в контексті теоретичного філософського дискурсу. Важко уникнути визнаних оцінок, вражень, коментарів, не впасти в чергове вивчення “концепції” чи біографії Ф. Ніцше, азартне нищпорення в пошуку “білих плям” тощо. Необхідний неабиякий *науковий такт*, щоб не перетворити цей феномен на пафосну пласку ідею, придатну для будь-яких маніпулятивних застосувань і не розшматувати його філософію на дрібні рештки під сучасним – до зухвальства – поглядом. ...Ніцшеанські ідеї життя і філософії, узяті й у конкретному прочитанні, і в універсальному (а тому безіменному, не-авторському) їх контексті є *актуальними й не-актуальними* водночас, тобто ця тема цікава й у сфері сучасної культури, її симптоматики, та перспективи, а також у сенсі “вічних питань” людської екзистенції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Філософські ідеї Ніцше неможливо розглядати поза його життям. Причому йдеться не про безпосередні біографічні перипетії (хоча й ці подробиці можуть бути комусь цікавими та стати предметом психологічних, психоаналітичних розвідок), а про екзистенційні події і процеси *існування філософа*.

Усі точки зору на ніцшеанську спадщину можна умовно поділити на два підходи. Для одних значимими є певні досягнення, відкриття його філософії, те, що є в ній готове, дієве, визначене. У такому контексті Ніцше постає як засновник “нової філософії”, який належить майбутнє (вчення про волю до влади, діонісійське й аполонівське начала, ідея вічного повернення, концепція надлюдини, інші). Для інших значення Ніцше полягає в тому, що він пробуджує, струшує, змінює, готує ґрунт для можливих майбутніх посівів. Бурхлива енергія його думки нічому не вчить, вона будить, повертає до справжніх проблем, насущних питань, лицем до самого себе... Ніцше зумів безроздільно віддати себе пожираючій тривозі за долю людини і її буттєву перспективу, проникнутися цими думками

до самого “мозку кісток” не на рівні науково-аналітичної проблематики, а у вимірі внутрішнього, особистісного існування.

... Ніцше – божевільний, безумець, вождь, психічно хворий, вільнодумець, блазень, герой, геній, жертва тощо... Перелік залежить від кута, “лобного місця”, із якого дивитися на цю людину й оцінювати її життя. Кожен може знайти щось “своє” і когось “свого”. Це “своє”, вочевидь, теж може поставати зручним і близьким, небезпечним й абсурдним. Безперечно одне: Ніцше – *для дорослих*, тобто сутність Ніцше не в шокувальних образах, блискучих зворотах чи непередбачуваній логіці. Сьогодні, як ніколи, проступає пророча серйозність його текстів.

Ніцше сьогодні є своєрідним *духовним порогом*, за яким не відомо що: злий фатум, катастрофа, кінець чи можливість нової людини, надлюдини, культури... У філософа ми не знайдемо однозначної відповіді. Натомість Ніцше без жалю розвінчує усталені ілюзії і спокуси людського роду, іноді з іронією, скепсисом, злістю, а подекуди – з болем, відчаєм, надривом... Справді, його пророча енергетика не лише творча, а й руйнівна. Піддавшись безумовним чарам деструктивного пафосу, дуже легко впасти в тотальний нігілізм і скидання авторитетів. У цьому сенсі Ніцше – великий провокатор, яким часто його й визнають... А прихильники, слідуючи поверхневій логіці, спотворюють, знищують, зупиняють сутність учення, перетворюючи його здійснення на протилежність. Ніцше, скоріше за все, зрікся б більшості своїх послідовників, котрі, як юрби мавп, не розуміючи, переслідували Заратустру. Ще менше взаємності в Ніцше й націонал-соціалістичних ідеологів та тих “модників”, що проголошували себе “білявими бестіями”, “гіперборейцями”, “над людьми”, здатними до здолання інших та звеличення своєї магічної мети й геніального призначення.

“Головні труднощі в тому, що там, де ми сподіваємося знайти філософське вчення, ми виявляємо лише грудю обломків. Томи творів заповнені афоризмами, замітками, листами, нарисами, поезіями. У них – магічна чарівність непорядкованості. У них є спільний сенс, одна думка. Шлях філософського дослідження – виявити й показати ці зв’язки, поєднати в розумінні парадоксальні, суперечливі вислови”, – писав Ясперс [4, 96]. Можна припускати, що для Ніцше це була своєрідна “фактична діалектика” (К. Ясперс) без чіткого методологічного статусу, особливості його творчого процесу, “естетики мислення” (М. Мамардашвілі), “естетики існування” (М. Бахтін).

Зіставлення Ніцше з іншими філософами західноєвропейської традиції не “відкриває” його, не пояснює, не ставить в аналогічні ряди, із допомогою котрих можна було б звести більш-менш чітке уявлення про його концептуальні ідеї. Узагалі сутність його творчості не виражається з вичерпною повнотою ні в одній думці, образі, понятті. З іншого боку, у кожній із них відображається *Ціле*. Незавершене, нестаточне, суперечливе, оскільки інакшим воно й не може бути у філософських розмірковуваннях. Кожен вислів веде до Єдиного, але треба бути готовим до постійних змін, поворотів, опору, ризику, провокації, які, ховаючи, здатні відкрити...

Ще один цікавий момент – *ніцшеанство*... Мабуть, ні одна філософська доля не мала такої дивакуватої та спотвореної тіні від пілігрима. Модний образ початку століття, страшна нацистська ідеологія, естетичний й екзистенційний екскурс у простір Ніцше... Тінь ніколи не встигала, не “відтіняла” свого мандрівника... Тіньові спроби “розробляти” Ніцше мають право, швидше, претендувати на самостійні, незалежні від, власне, Ніцше ідеї та концепції. Але аж ніяк не є ніцшеанством...

Свого часу, осмислюючи ніцшеанську критику християнства, Ясперс зачепив три масштабні фігури мислителів XIX століття: Маркс, Ніцше й Кіркегор. Саме їх він уважав “знаковими посталями”, що великою мірою визначили хід сучасної історії. “Кожен із них був ясновидцем свого часу, бачив у ньому те, що є і те, чого не помічав більше ніхто”, – писав Ясперс [4, 103]. Життя кожного з них – напружене переживання всесвітньо-історичного моменту у становленні людського буття в масштабній перспективі. Без них ми у сплячці... Власне, їх *помилки й хиби* виявилися прообразом того, що пізніше втілювалося в реальній дійсності. Більше того, саме ці помилки стали історією. Ніцше, за великим рахунком, – аутсайдер, неуспішний, виняток, абсолютний одинак, зовсім не зразок для наслідування, не вчитель, не вихователь. Він – людина, що закликає згадати, спробувати, засумніватися, звернути увагу, відчути, подивитися, не відвернутися, бути небайдужим... Але його життя стало своєрідним орієнтиром для сучасної людини. Ніцше через своє існування, внутрішні рухи та зміни показує ту ситуацію, у якій перебуває сьогодні світ, його поверхневність, ілюзорність, штучність. Його рвучка, несистематизована, емоційна і пристрасна філософія наскрізь пронизує його життєвий шлях, вона відображена в безлічі дзеркал його біографічних подробиць.

В. Подорога зауважував, що “мислити – це інсценізуватися, тобто вміти виводити себе на сцену власної думки” [2, 35]. Читаючи Ніцше, ми переходимо від сцени до сцени й від сцени в сцені: одні сцени, здійснюючися, переходять у суміжні їм, інші виявляються елементом іншої сцени, повторюються, зникають, щоб знову з’явитися. Перша сцена – сцена *афоризму*, цього “атома вічності”, як його називав Ніцше, – базовий, конструктивний елемент філософського твору й водночас мовна форма думки в її комунікативній спрямованості. Але вона не самодостатня, оскільки дублює себе у великій формі, театральному просторі, що сходить античними витокami доти, доки він був виміром грецького космосу.

Ніцше включає у філософію два способи вираження – *афоризм і вірш*, котрі “передбачають нову концепцію філософії, новий образ мислителя і думки” [1, 26]. Ідеалу пізнання, пошукам істинного він протиставляє тлумачення й оцінку. Тлумачення закріплює завжди частковий, фрагментарний “смысл” певного явища; оцінка визначає ієрархічну “цінність” смислів, надає фрагментам цільності, не применшуючи й не заперечуючи при цьому їхньої багатоманітності. Саме афоризм є і мистецтвом тлумачення, і тим, що підлягає тлумаченню. Афоризм створює сприйнятливий простір, небайдуже поле для інтерпретаційної роботи. Інтерпретатор – лікар, той, хто спостерігає феномени як симптоми і говорить афоризмами. Цінитель – це художник, який спостерігає і творить “перспективи”, говорить поетичними образами, плекаючи багатогранну різноколірну, неоднозначну, непізнану й неосягнену реальність. Філософ майбутнього має бути художником і лікарем, який, за Дельозом, є найдревніший. Він творить силою спогаду про те, що було, по суті, забуто. А забуто було *єдність думки й життя*: думка активізується життям, яке, у свою чергу, утверджує думку... У нас – або нікчемне життя, або безумний мислитель... Філософія – жива, безпосередня практика життя, трепетний динамічний пошук реалізації людського в цьому світі згідно з налаштуваннями на цілісність і взаємозв’язаність існуючого. Де немає місця випадковому, несправедливому чи незбалансованому... Що віддаєш – те й отримуєш... Перспектива таких “кармічних” цілей має всеохопний й вселенський масштаб від індивідуального до космічного. Ігнорування цих простих уявлень призводить до тих проблем, із котрими зіткнулося людство сьогодні. І про які неодноразово то на повен голос і на пряму, то в чудернацьких образах писав Ніцше.

...Історично, філософія розвивалася не інакше, як “вироджуючись”, обертаючись проти самої себе, зживаючись зі своєю маскою, відкидаючи “тіні” на життя. Сьогодні замість того, щоб шукати єдності активного життя і стверджуючої думки, вона ставить перед собою завдання судити життя, протиставляти йому так звані вищі цінності, зіставляти його із цими цінностями, обмежувати й карати. Маємо “тріумф” реакції над активним життям, тріумф заперечення над утвердженням [1, 29]. Філософ – творець життя, танцівник, винахідник нових життєвих можливостей. Філософський акт не можна звести до написання книги, до концепту, вчинку, він вбирає в себе все життя філософа, без залишку. Філософ *in facto* – завжди артист, тільки грає він собою, ні на мить не забуваючи про останній акт. Це перетворює приватне життя мислителя у витвір мистецтва, він творить не лише у книгах, а в самому житті, творить самого себе на основі, у тому числі, написаних ним й іншими книг.

Тоді філософ мислить не фрагментарними категоріями, зручними для вибудовування всеохоплюючих книг-сум, завершених “дзеркал світу”, а грайливим і мінливим калейдоскопом образів, примхливо зібраними й танцюючими смисловими малюнками. Афористичне письмо шукає і дарує багатоголосся смислів, творячи смисловий всесвіт. Рухлива форма афоризму відповідає безформенності, нестабільності, незавершеності “вічного становлення” і найбільше підходить для вираження буттєвої дійсності.

Актуальне – це не те, що ми є, це, швидше, те, чим ми стаємо, а значить, інше. Наше становлення – інше. Теперішнє – те, чим ми перестаємо бути. Бути – ставати іншим. Звідси – природа волі до влади, за Ніцше, – не в тому, щоб бажати, щоб брати, а в тому, щоб *творити і віддавати*. Воля до влади – те, що волисть у волі. Воля – стихія рухлива, повітряна, багатоманітна... Вона – гіпотеза, творча перспектива, небайдужість, можливість іншого, здійснення, утілення, досвід інтерпретації становлення світу, “принцип неврівноваженості” (Клосовські), переступання через край, порушення меж. А на межах виникає нове...

Воля до афоризму – це воля до асистемності, коли текстовий простір плюралізується, утрачає центр й унікальну перспективу, початок і кінець. Текст стає об’ємним і багатовимірним. Його вже не

прочитати звичним ходом очей, не зустрічаючи інших напрямів і ритмів читання. Сила афористичного письма є зовнішньою собі й не локалізується ні в якому виділеному місці тексту, імені чи ствердженні. Вона ніби ставить за мету в мінімальному просторі вказаного створити надлишок смислу, яким читач не може оволодіти без зупинки та сповільнення читання. У книгах Ніцше, які так мало претендують на те, щоб називатися книгами, важко відшукати якоесь деспотичне авторське “я”, яке поєднувало б у єдину перспективу закінченого філософського досвіду все мислиме й до кінця управляло б усіма мовними силами й експериментами. Більше того, “авторське честолюбство полягає в тому, щоб не з’являтися у своєму індивідуальному обліку” [2, 213].

...Із Ніцше наступає досить активна ера пошуків нового філософування та нового образу філософа. “Ідеал” чи “синдром” Канта й Гегеля перестають домінувати. Ніцше – інтерпретація світових подій через афористично-поетичні образи та конфігурації, котрі динамічно відображають мінливе й неосягненне буття.

Висновки. ...Ніцше – це світ. Треба знати обставини його життя, його друзів, його ландшафти, усе, що оточувало його й перетворювалося для нього у міф, те ціле, із якого виростають його мовні метафори, у якому живуть його видіння та його думки, – уважають одні дослідники. Для інших цінним і важливим є той надріз на історичному дереві людської свідомості й мислення, який є безсумнівним і навіть необхідним людині, яка пробує філософувати та відповісти на “вічні питання”. Однак “слідуй не за мною, слідуй за собою”. Справді, істинне лише те, що виходить від нас самих, – (можливо, і з допомогою Ніцше)...

Література

1. Делез Ж. Ницше: пер. с фр. / Делез Ж. – М. : СПб. : Академия, 1995. – 300 с.
2. Подорога В. Выражение и смысл / Подорога В. – М. : Ad Marginem, 1995. – 428 с.
3. Соболев О. Фридрих Ницше і апокаліпсис метафізики / О. Соболев // Соболев О. Постмодерн і майбутнє філософії. – К. : Наук. думка, 1997. – С. 68–75
4. Ясперс К. Ницше и христианство / К. Ясперс : пер. с нем. – М. : Медиум, 1994. – 116 с.

Статтю подано до редколегії
10.11.2009 р.